

УДК 65.012.65:338.436

І.А. Варема

аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ
КООПЕРАТИВІВ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Дослідження присвячено місцю й ролі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в агробізнесі. Розглянуто теоретико-методологічні основи та практичні аспекти функціонування структур кооперативного типу. Виявлено причини, що стримують їх розвиток та ефективне функціонування. Обґрунтовано необхідність створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на основі вертикальної інтеграції.

Постановка проблеми

В умовах зростаючої конкуренції на ринку, дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів одним зі стратегічних напрямів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників є об'єднання їхніх зусиль на засадах створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Крім того, важливе значення у вирішенні зазначених проблем належить розвитку кооперативів на основі вертикальної інтеграції. Вертикальна інтеграція на кооперативних засадах дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам спільними зусиллями організувати як виробничу діяльність, так і переробку сільськогосподарської сировини і подальшу реалізацію готової продукції та отримання від цього відповідного економічного результату.

Необхідність функціонування кооперативів як підприємств вертикального типу інтеграції пов'язана з метою протистояння негативному впливу монопольного становища ринкових суб'єктів таких сфер діяльності як переробка, реалізація та постачання. Істотним у розвитку кооперації є те, що сам характер і природа кооперативів створюють можливість для сільськогосподарських товаровиробників забезпечити ефективність виробничо-господарської діяльності при збереженні їх відносної самостійності. Саме кооперативний рух здатний поліпшити економічне та соціальне положення виробників аграрної продукції на засадах взаємної вигоди.

Аналіз останніх досліджень

Проблемам ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів присвячені праці І. Абрамової, В. Гончаренка, О. Крисального, М. Маліка, О. Нечипоренка, Г. Підлісецького, П. Саблука, Ю. Ушкаренко, Т. Швець, В.В. Юрчишина та ін. Специфіка формування і розвитку обслуговуючих

© І.А. Варема

* Науковий керівник – д.е.н., професор В.В. Зіновчук

кооперативів на засадах вертикальної інтеграції відображена в роботах П. Гайдуцького, Н. Гладія, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, О. Крисального, Ю. Лупенка, М. Маліка, Г. Черевка та ін. Водночас, як засвідчують дослідження, потенційні можливості й переваги кооперованих формувань не повною мірою реалізуються через ряд причин об'єктивного й суб'єктивного характеру. З цією метою наукове обґрунтування становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів потребує подальшого дослідження у вказаному напрямі.

Метою статті є обґрунтування важливості розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які спрямовані на захист членів-власників при збереженні їх господарської самостійності, забезпечують ефективну виробничо-економічну діяльність, що в перспективі сприятиме адаптації сільськогосподарських товаровиробників до функціонування в ринкових умовах.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області.

Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи наукового пізнання процесів та явищ. За допомогою абстрактно-логічного методу, аналізу і синтезу зроблено теоретичні узагальнення та проведено оцінку функціональної ролі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в агробізнесі, визначено проблеми, що стримують їх розвиток. Аналіз сучасного стану та динаміку розвитку обслуговуючої кооперації досліджено за допомогою статистико-економічного методу. Особливості розвитку кооперативного руху на прикладі окремих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів досліджено монографічним методом.

Результати досліджень

У країнах з ринковою економікою переважна більшість сільськогосподарських товаровиробників є членами кооперативів або залучені до їх створення. Обслуговуючі кооперативи відіграють вирішальну роль у системі взаємозв'язків аграрної сфери із суміжними галузями виробництва, забезпечуючи при цьому розвиток агробізнесу в цілому. Стрімке поширення сільськогосподарських кооперативів у міжнародному агробізнесі пояснюється тим, що вони є найбільш ефективною формою кооперації фермерських господарств, заснованих на приватній власності.

Враховуючи перспективи зростання ефективності функціонування обслуговуючі кооперативів, важливе значення має розвиток вертикальної інтеграції. Результати дослідження свідчать, що кооперативна промисловість розвинених країн побудована таким чином, що сільськогосподарські кооперативи являють собою підприємства вертикальної інтеграції, які практично

не існують безпосередньо у сфері сільськогосподарського виробництва. Вони організовують переробку сільськогосподарської сировини, збут продукції, вирізняються, як правило, високим технічним рівнем і високою якістю продукції, при цьому займають вагомую частину у виробництві продовольчої продукції країни.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в Житомирській області почали створюватися з 2000 р., після прийняття Указів Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” та “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах”. Місце і роль обслуговуючих кооперативів в агробізнесі області зображено в таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Житомирській області, 2004–2009 рр.

Тип кооперативу		Рік					2009 р. у % до 2004 р.,
		2004	2005	2006	2008	2009	
Всього кооперативів, од.		74	75	80	86	90	121,62
За ступенем об'єднання	кооперативи при сільських громадах	56	59	63	68	69	123,21
	агроторгові доми	18	16	17	18	21	116,67
За напрямом діяльності	заготівельно-збутові	6	5	7	6	12	200,00
	сервісні	7	7	10	11	6	85,71
	багатофункціональні	61	63	63	69	70	114,75
	інші	0	0	0	0	2	–
За статусом прибутковості	неприбуткові	74	75	78	83	85	114,86
	прибуткові	0	0	2	3	5	–

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Проведене дослідження свідчить про деяке збільшення кількості обслуговуючих кооперативів. Особливістю розвитку кооперативного руху Житомирської області є функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах. Передумовою цього стало розширення землекористування дрібних товаровиробників, що є одним з наслідків процесу реалізації аграрної реформи. Водночас негативним моментом функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів області за напрямом діяльності є відсутність обслуговуючих кооперативів з переробки сільськогосподарської продукції, за рахунок чого цю частину діяльності твердо контролюють підприємства харчової промисловості, переробні підприємства та посередники й одержують значні прибутки.

Особливістю функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є наявність неприбуткового статусу, сутність якого полягає в наданні послуг членам-власникам за собівартістю. Як засвідчили результати дослідження, практично всі кооперативи області мають неприбутковий статус, що відповідає міжнародним принципам кооперації. Однак у 2009 р. функціонували 5 сільськогосподарських кооперативів, діяльність яких велася на комерційній основі. Крім того, неузгодженість законодавства про кооперацію і податкового законодавства в частині трактування неприбуткового статусу обслуговуючих кооперативів призвела до того, що деякі кооперативи області призупинили або припинили свою діяльність, а в окремих районах змінили свій статус на прибутковий.

Так, наприклад, у 2009 р. сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи АТД “Коростишівський”, “Рогачівський” та “Великий Дивлин”, що початково були створені як неприбуткові, змінили свій статус на прибутковий. Через неврегульованість законодавства з цього питання сільськогосподарський обслуговуючий кооператив “Агроторговий дім Овруч”, що успішно працював і щорічно надавав послуги своїм членам, нормативні акти якого передбачали неприбутковість, у 2008 р. змінив свій статус, а починаючи з 2009 р., призупинив свою діяльність. Недосконала законодавча база в частині невизнання неприбуткового статусу обслуговуючих кооперативів стримує подальший розвиток таких сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як: “Промінь надії”, “Відродження”, “Вільшанський”, “Добробут”, “Вікторія” “Ріпак”, “Пролісок”, “Сосновий бір”, які призупинили свою діяльність, а СОК “Радовельський”, “Іскорка”, “Кишин” та “Лопатичі” збанкрутували.

Ознакою функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Житомирській області є переважання багатofункціональних кооперативів, загальна кількість яких у 2009 р., порівняно з 2004 р., збільшилася на 9 од. і складає наразі 77,77 % від загальної кількості кооперативів (табл. 2).

Таблиця 2. Обсяги і структура наданих послуг сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами в Житомирській області

Кооперативи	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2008 р.		2009 р.	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Заготівельно-збутові	5427,9	37,59	720,30	10,48	3211,00	69,99	175,50	22,15	18,90	6,32
Сервісні	77,20	0,53	76,50	1,11	13,70	0,30	75,20	9,49	24,70	8,25
Багатofункціональні	8934,7	61,88	6078,70	88,41	1363,40	29,72	541,50	68,35	255,65	85,43
Всього	14439,8	100,00	6875,50	100,00	4588,10	100,00	792,20	100,00	299,25	100,00

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Дані таблиці 2 свідчать, що найбільш питому вагу в загальному обсязі наданих послуг займають багатофункціональні сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що охоплюють різні види діяльності. Зокрема, це надання послуг із заготівлі, реалізації сільськогосподарської продукції, обробітку земельних ділянок, матеріально-технічного постачання, ветеринарного обслуговування та ін. Однак загалом спостерігається стійка тенденція зниження загальних обсягів наданих послуг обслуговуючими кооперативами області, що, в першу чергу, пов'язано з функціонуванням у 2009 р. лише 43 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на основі вертикальної інтеграції розглядається як невід'ємна складова процесу становлення кооперативного руху в агробізнесі області. Діючи разом, коли інтеграторами в кооперативах є сільськогосподарські товаровиробники, вони мають можливість оптимізувати виробничо-економічну діяльність та збільшити обсяги виробництва конкурентоспроможної продукції. Специфіка кооперації полягає в тому, що важливу або навіть визначальну роль у кооперативах відіграє сільськогосподарський товаровиробник при збереженні господарської самостійності й сама структура спрямована на захист його інтересів. Отже, кооперація може бути процесом, здатним об'єднати товаровиробників різних форм господарювання та прискорити інтеграційні процеси в агробізнесі.

У ринкових умовах вертикальна інтеграція в агробізнесі є процесом, здатним забезпечити ефективність розвитку сільського господарства в нових економічних умовах господарювання. З цією метою створення та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на основі вертикальної інтеграції є об'єктивною необхідністю. Вертикальна інтеграція на кооперативних засадах дозволить сільськогосподарським товаровиробникам спільними зусиллями організувати як виробничу, так і переробну діяльність, створювати власні надійні канали збуту продукції, повністю контрольовані сільськогосподарськими товаровиробниками, забезпечувати стабільну прибутковість своїм клієнтам-власникам та розподіляти пайові виплати між членами кооперативу пропорційно обсягу виконаних робіт.

Висновки

1. Встановлено, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – це важливі структурні елементи агробізнесу, що створюють можливість для сільськогосподарських товаровиробників забезпечити ефективність виробничо-господарської діяльності при збереженні відносної самостійності самих суб'єктів.

2. Стрімке поширення сільськогосподарських кооперативів у міжнародному агробізнесі пояснюється тим, що вони відіграють вирішальну роль у системі взаємозв'язків аграрної сфери із суміжними галузями виробництва, забезпечуючи при цьому розвиток агробізнесу в цілому.

3. Виявлено, що процес кооперування в Житомирській області за досліджувані роки помітно активізувався, про що свідчить зростання кількості обслуговуючих кооперативів.

4. Особливістю функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є наявність неприбуткового статусу, сутність якого полягає в наданні послуг членам-власникам за собівартістю.

5. Встановлено, що важливе значення у зростанні ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів має розвиток вертикальної інтеграції. Вертикальна інтеграція на кооперативних засадах дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам спільними зусиллями організувати як виробничу діяльність, так і переробку сільськогосподарської сировини і подальшу реалізацію готової продукції та отримання від цього відповідного зиску.

Перспективи подальших досліджень

У подальших дослідженнях вважаємо доцільним функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, спрямованих на підвищення ефективної діяльності сільськогосподарських товаровиробників на основі створення й розвитку нових виробничо-економічних відносин у вертикально інтегрованих формуваннях, адекватних вимогам ринкової економіки.

Література

1. *Абрамова І.В.* Організаційно-економічний механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / І.В. Абрамова; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2006. – 23 с.
2. *Гончаренко В.В.* Кредитна кооперація. Форма економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні / *В.В. Гончаренко.* – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
3. *Зіновчук В.В.* Місце і роль кооперативів в агробізнесі країн Європейського Союзу / *В.В. Зіновчук* // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 80–86.
4. *Зіновчук В.В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / *В.В. Зіновчук.* – К.: Логос, 2001. – 380 с.

5. *Крисальний О.В.* Розвиток кооперації в контексті аграрної реформи в Україні / *О.В. Крисальний* // Економіка АПК. – 1995. – № 10. – С. 29–33.
6. *Курносенко В.Г.* Кооперація в розвитку інфраструктури аграрного ринку / *В.Г. Курносенко, О.М. Соловійова* // Наук. вісн. НАУ. – 2007. – Вип. 110. – С. 60–64.
7. *Мельник К.М.* Сільськогосподарська кооперація: необхідність та аспекти розвитку / *К.М. Мельник* // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ. – 2006. – Вип. 62. – С. 226–231.
8. *Малік М.Й.* Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / *М.Й. Малік, М.П. Гриценко, В.А. Пулім* // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 51–58.
9. *Малік М.Й.* Становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в контексті євроінтеграційної перспективи в Україні / *М.Й. Малік, В.С. Шовкалюк, О.М. Мозильний* // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 127–128.
10. *Мельник К.М.* Сільськогосподарська кооперація: необхідність та аспекти розвитку // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ. – 2005. – Вип. 62. – С. 226–232.
11. *Нечипоренко О.М.* Формування кооперативних підприємств в аграрному секторі економіки / *О.М. Нечипоренко*. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 172 с.
12. *Приліпко С.М.* Створення кооперативу у виробництві продукції свинарства / *С.М. Приліпко* // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 42.
13. *Черевко Г.В.* Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні / *Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик* // Економіка АПК. – 2000. – № 11. – С. 16–19.
14. *Швець Т.В.* Формування і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / *Т.В. Швець*; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2006. – 20 с.